Adeu, Marta

Històries d'un edifici jueu

Ingke Brodersen

comanegra

TAULA

Vint-i-quatre 11

10 d'agost de 1942 17
El cel es va quedar en silenci: Martha Cohen 28
Cerca de pistes 45
Una es va quedar enrere: Clara Marcus 61
Un edifici a Berlín 67
L'última: Bertha Sternson 73
L'arquitecte del Führer 84
L'edifici jueu 99
Es tanquen les portes 115
La guerra contra els llibres 131
Fugida a Itàlia 141
Al gueto de Varsòvia 159
Les germanes 169
Atrapats en la «germanitat» 179
A l'últim minut 193
Al «gueto paradisíac» 204
A morir a Sobibor 214
El sofà blau de Betty 218
«Beneficis de la desjudaïtzació» 225
«Estació Z»: Max Markus 234
«I desire the passport for the purpose of protection» 238
El «model vienès» 248
Alguna cosa millor que la mort 252
El llegat de Rosenbaum 269

Reparació 272
Desaparicions 280
Els meus protegits 284
Històries familiars 293
Adeu, Martha 299
In memoriam 301
Decrets antisemites 309

Per a Siegfried Kurt Jacob (1884-1954), en altre temps propietari de l'edifici on visc avui. Va tenir el valor i l'obstinació de negar-se a acceptar el destí que els nacionalsocialistes volien imposar-li.

VINT-I-QUATRE

Aquest llibre explica la història de vint-i-quatre desapareguts. Van ser deportats de l'edifici on visc el 1942. No en vaig tenir notícia fins anys després de venir-hi a viure. Eren en una llista amb els noms dels més de sis mil jueus desapareguts del districte de Schöneberg, a Berlín, que havien estat assassinats. Entre ells hi havia els vint-i-quatre.

Visc allà, a Schöneberg, al Bayerisches Viertel, el Barri Bavarès, que es va alçar a principis del segle XX. Als seus edificis modernistes es van construir uns pisos burgesos amb bany i calefacció central que eren especialment cobejats pels jueus assimilats que havien assolit una bona posició econòmica. Com l'advocat Siegfried Kurt Jacob, que va comprar l'edifici del 37 de la Berchtesgadener Straße pocs anys abans que els nacionalsocialistes prenguessin el poder. Va llogar els pisos a jueus i no jueus. Per a ell, com per a la majoria dels residents jueus del barri, la condició jueva no determinava la seva identitat. Aquests jueus es veien a si mateixos com a ciutadans alemanys, igual que els altres, i molts d'ells com a patriotes. Els nacionalsocialistes no ho veien de la mateixa manera: van declarar que el fet que Jacob fos jueu era la seva característica «racial», el nucli de la seva identitat, i justificava la pèrdua de

la ciutadania alemanya, amb totes les conseqüències que això comportava.

Quan em vaig mudar a un pis de la quarta planta, no sabia res del que havia passat a l'edifici de Jacob. Uns anys més tard, als fanals del Barri Bavarès van penjar unes plaques amb una imatge en una cara i un dels molts decrets antijueus dels nacionalsocialistes a l'altra, una crònica de les diàries i cada cop més fèrries «constriccions» (segons l'expressió de Victor Klemperer) que gradualment van anar privant de les seves vides els ciutadans jueus d'Alemanya ja abans de ser deportats.

Una d'aquestes plaques és davant de casa nostra: «26-3-1942. Marcatge obligatori dels pisos jueus amb l'estrella jueva». També devien enganxar l'estrella negra sobre fons blanc a la porta de casa nostra. Darrere la porta vivia Martha Cohen. Va ser deportada a Theresienstadt el setembre de 1942.

Ho vaig saber pel catàleg *Llocs del record*, que enumera carrer per carrer, edifici per edifici, les persones que van ser deportades a l'est des d'aquest barri. A Theresienstadt, Auschwitz, Riga, Trawniki, Sobibor, Treblinka, Majdanek, Piaski. Va ser així com vaig saber els noms de les vint-i-quatre persones que havien estat obligades a viure als «pisos jueus» del 37 de la Berchtesgadener Straße. Havien hagut de desallotjar els seus habitatges. Albert Speer, l'inspector general de construccions, necessitava espai per al seu pla de convertir Berlín en la «capital del món». El seu projecte exigia la demolició i eliminació de tots els obstacles. I això incloïa els jueus.

Parlaré d'això. Dels vint-i-quatre per als quals l'edifici on visc va ser la seva última adreça alemanya. De com van ser aïllats socialment, saquejats, escanyats. Un assassinat legalitzat,

dut a terme en deguda forma i a la vista de tothom. Parlaré de la desesperació dels que volien fugir del Reich alemany, però es trobaven davant de portes cada vegada més tancades; de la «petita mort» que es produïa quan els pares havien d'acomiadar-se dels fills o els fills del pare, de la mare i dels germans, per no tornar a veure's mai més; del robatori econòmic dels nacionalsocialistes, que necessitaven diners per a les arques de guerra (abans del 1933 Siegfried Kurt Jacob havia estat un home adinerat, el 1945 estava sense un cèntim i, a més a més, patia del cor); de la lluita d'anys per aconseguir una indemnització per tot allò que els havien robat.

Els seus veïns no jueus es van beneficiar de la desaparició dels vint-i-quatre. Una interessada «ària» ja s'havia anotat al registre de la propietat com a futura propietària de l'edifici. Es va presentar com a tal davant dels llogaters, donant per fet que l'autèntic propietari, Siegfried Kurt Jacob, no tornaria. Però va sobreviure, igual que alguns dels seus llogaters jueus. No tots van esperar la mort que els nacionalsocialistes havien previst per a ells. Es van amagar o es van dispersar per tot el món, a Quito, Xangai, Buenos Aires, Ciutat del Cap, l'Havana, allà on els acollissin; ja no van poder triar la seva nova llar. Aquest llibre també tracta de la seva fugida, de la seva vida a l'estranger, del seu enyorament… No és només un llibre sobre els morts.

Perdre els teus éssers estimats, la teva llar, la teva llengua, la teva cultura, tot allò que t'és familiar, deixa ferides. El desarrelament bloqueja la vitalitat social. Parlaré de matrimonis trencats, separacions violentes, suïcidis, pèrdua de confiança i vides amputades fins i tot entre els que van escapar.

Són les històries dels residents jueus d'aquest edifici de Berlín, però en representen molts altres que van conèixer les mateixes penalitats. Escric sobre fragments de les seves vides (massa sovint només del moment de l'horror), vistos des del final. Una imatge incompleta: no volia que les persones que em van ser confiades apareguessin només com a números de transport, com a certificats de defunció, com a víctimes, humiliades i impotents. Per això vaig recórrer a tot allò que havia significat alguna cosa per a ells abans que els ho prenguessin: el piano de cua Steinway de Martha, que va acompanyar la pianista fins al final; la butaca entapissada amb seda de Lió de Betty, regal del seu pare; la màquina de cosir Singer d'Edith, que volia emportar-se a la seva nova vida al Regne Unit, i les patates fregides de Siegfried Kurt Jacob, que preparava al seu amagatall —encara que les havia de cuinar sense mantega, eren un record esperançador d'un passat millor que va ajudar-lo a suportar la vida solitària d'un home en la clandestinitat.

¿M'extralimito, si parlo de «Martha», d'«Edith», de «Betty», de «Hermann», de «Kurt», només pel nom de pila, com si fossin amics meus? Podria adduir raons pràctiques: hauré d'esmentar el seu nom moltes vegades, i hauria estat molt pesat afegir-hi sempre el cognom. Però aquesta no és l'única raó, ni tan sols la principal.

En el transcurs de les meves recerques, em vaig anar acostant cada cop més als desapareguts a mesura que n'anava sabent més coses. Vulgues que no, es van convertir en companys constants dels quals ja no em podia separar. Ara bé, malgrat tota la familiaritat que hi vaig arribar a tenir, entre nosaltres sempre hi quedava un mur. Un mur de terror. D'un terror com

jo no he conegut mai. No em puc imaginar el que va passar a les seves ànimes, als seus cors, a les seves ments, quan la seva existència es va convertir en un malson imparable.

Ara sabem molt sobre aquesta època assassina, sobre la privació de drets dels jueus, la seva opressió, marginació, misèria; sobre els transports, els camps, les marxes de la mort, els assassinats: sobre l'«esquelet» de la persecució nacionalsocialista (segons l'expressió d'Olga Tokarczuk). Aquest coneixement és indispensable, però no deixarà de ser abstracte i distant mentre no s'hi estengui al damunt la textura inconfusible d'una vida particular, mentre no es faci recognoscible una cara, audible una veu. Només aleshores arribarem a comprendre de debò.

Les persones assassinades —escriu Primo Levi— ja no podien explicar les seves històries; cap d'elles no va tornar mai «per informar de la seva mort». Ens correspon a nosaltres escoltar-ne les veus, comprendre-les, deixar-les parlar i protegir-les així de l'oblit, de l'aniquilació.

Amb l'adquisició d'aquest pis en aquest antic «edifici jueu» vaig entrar en la seva història, i amb això vaig contraure una responsabilitat: la de trobar rastres dels desapareguts i explicar-ne les històries, encara que m'espanti el fet que els qui van ser enviats des d'aquest edifici al camí de la mort només arribin a ser imaginables a través de les paraules que trobi per a ells. I no es podran defensar del que jo n'escrigui.

Berlín, febrer de 2023

10 D'AGOST DE 1942

Aquell dia, Clara Marcus va ser arrestada al quart pis de l'edifici frontal del número 37 de la Berchtesgadener Straße, al barri de Schöneberg, a Berlín, per ser deportada a Theresienstadt. Dues setmanes després havia mort. Aquest pis, on la Gestapo va entrar per la força, és avui casa meva.

El forat a l'estuc

Quan vaig entrar per primera vegada al vestíbul de la nostra futura llar, una plujosa tarda de desembre, no sabia res de l'acte de violència d'aquell dia, i no coneixia el nom de Clara Marcus. No vaig dedicar més que una ullada fugaç a les parets de miralls, les columnes de marbre i els adorns Art Nouveau del vestíbul d'entrada, testimonis d'un passat de classe alta. Després d'un llarg dia de feina, estava cansada i famolenca; duia la meva filla d'un any —que a primera hora del matí havia volat amb mi fins a Berlín— embolicada amb un fulard davant de l'estómac buit. M'esperava una nova feina a Charlottenburg, havia d'organitzar una empresa fundada després de la reunificació i buscava un lloc on allotjar-me amb la meva família.

Durant els mesos anteriors ja havia vist diversos pisos de lloguer, però cap no em semblava adequat. I tots eren cars. Aquella tarda, el senyor K., el persistent agent immobiliari, m'havia citat al Barri Bavarès, a Schöneberg, on en veuríem un d'una quarta planta. Quan visitava els primers pisos, explorava els carrers veïns, comprovava el nivell de soroll, la proximitat de la guarderia, les connexions de transport públic i les botigues on podria comprar el que em fes falta. En aquell moment, però, ja havia renunciat a assegurar-me que el barri fos mitjanament adequat: només volia un lloc on viure amb calefacció i banyera.

L'ascensor es va aturar just al costat de la porta del pis. El seu escrostonat color marró fosc semblava voler fer-me saber que a dins no m'esperava cap floritura. Vaig sentir l'impuls de dir adeu amb la mà i girar cua, però el senyor K., intuint el desig del seu client, ja havia premut el timbre.

A l'apartament hi vivia un grup d'homes que compartien pis i que, en l'agitació del període posterior a la reunificació, havien descobert un nou model de negoci *win-win* en el mercat immobiliari berlinès, presumiblement en connivència amb propietaris i agents immobiliaris: com a llogaters, feien saber la seva predisposició a mudar-se a canvi del pagament d'una considerable i injustificada «liquidació» que havia de fer efectiu el comprador. D'aquesta manera, l'agent immobiliari podia posar a la venda un pis «llest per ocupar», un autèntic avantatge. El model va trobar en mi una clienta ben predisposada, perquè no tenia cap defensa. Estava cansada de mesos de recerca infructuosa. A més, aquella tarda se'm feia tard, havia d'arribar a temps a l'aeroport per agafar un vol.

Així que vaig dir que sí, després d'observar amb indiferència el fals sostre del passadís i pensar si responia al propòsit d'ocultar taques d'humitat o algun altre defecte, i, per uns quants milers de marcs alemanys, vaig esdevenir propietària d'una prestatgeria de contraxapat de seixanta centímetres d'amplada pintada de vermell.

Dues setmanes més tard, sota la prestatgeria vaig posar un matalàs d'aire amb un sac de dormir per a la meva filla i per a mi. El pis era buit, els antics estadants ja se n'havien anat. El vermell de la prestatgeria era l'únic que donava un xic de color a l'habitació. Just abans d'adormir-me, els fars d'un cotxe que entrava al nostre carrer van il·luminar un estrany forat a l'estuc del sostre: faltava una gran cantonada de la garlanda de rosetes. Danys causats per una bomba? Abandó? La tasca d'esbrinar de què es tractava em va perseguir fins als somnis d'aquella primera nit.

Els seus noms

No va ser fins uns quants anys més tard que vaig tenir notícia de Clara Marcus i dels altres residents jueus del nostre edifici. Andreas Wilcke, un funcionari d'Hisenda berlinès, havia recuperat dels arxius de la Direcció General de Finances nacionalsocialista els noms de 6.069 jueus que havien estat deportats des del nostre barri; sense Wilcke, haurien desaparegut sense rastre sota la maquinària assassina del Tercer Reich i el deler de la societat alemanya de postguerra de convertir el passat en ferralla. En unes fitxes que, en molts

casos, són l'únic testimoni documental que queda d'aquestes persones, Wilcke va anotar a mà els seus noms, les dates de naixement i les de deportació. Avui, aquestes fitxes adornen les parets de la sala Willy Brandt de l'ajuntament de Schöneberg.

En les fitxes de Wilcke només van quedar registrats una tercera part dels jueus que vivien al Barri Bavarès en aquella època. En la majoria dels casos, les persones que vivien aquí eren les que s'ho podien permetre —metges, advocats, artistes, empresaris—, i entre elles n'hi havia unes quantes que van assolir fama internacional: el psicoanalista Erich Fromm vivia a la Bayerischer Platz, on ara s'eleven cap al cel les nou plantes del Commerzbank; Billy Wilder va viure breument a la Viktoria-Luise-Platz; la fotògrafa Gisèle Freund i Albert Einstein, a la Haberland Straße. Vaig llegir sobre ells en el catàleg *Llocs del record*, elaborat pel districte i la Casa de la Conferència de Wannsee, que incloïa els noms de les fitxes de Wilcke.

Aquesta lectura em va obrir els ulls. El catàleg enumera meticulosament qui va ser arrossegat al «transport», des de quin carrer i des de quin edifici. Vaig llegir els noms de les persones a qui havien enviat al viatge de la mort des del nostre edifici: Jacob i Helena Berger al gueto de Varsòvia; James i Elsbeth Brandus, Martha Cohen, Oskar Mendelsohn, Alfred Rosenbaum, Paula Pauline Suransky, Ida Wolle, Hermann Katz i Clara Marcus a Theresienstadt; Bertha Sternson i Hedwig Steiner a Riga; Betty i Kurt Rechnitz a Sobibor; Else Herzfeld i Alice Heinrichsdorff a Auschwitz; Hertha Glücksmann i Sara Ihlenfeld a Trawniki; Max Markus al

camp de concentració de Sachsenhausen. I no eren tots, com vaig saber més tard.

Va ser un descobriment espantós: a quina mena d'edifici ens havíem mudat els meus fills, el seu pare i jo? Qui eren aquests antics residents? D'on eren? Què se n'havia fet? A quins es van emportar del nostre pis de la quarta planta? Unes preguntes irritants de les quals ja no em podia desempallegar.

El «kautsch» de Bernhard Rust

Anant cap a la parada de metro de Bayerischer Platz, passo per davant de l'escola de primària Löcknitz, que va ser la dels meus fills. Es va inaugurar el 1904, dos anys després ja tenia més de mil alumnes, i en plena Primera Guerra Mundial va introduir les classes mixtes de nens i nenes, una cosa inusual en aquella època.

Davant de l'escola hi ha una placa que diu: «S'ordena a totes les oficines de districte de Berlín que suspenguin immediatament els professors jueus de les escoles municipals. 1.4.1933». És una de les vuitanta plaques que els artistes Renata Stih i Frieder Schnock van instal·lar als fanals dels carrers del nostre barri el 1993. A cada placa hi ha un dels nombrosos decrets antisemites dels anys del nacionalsocialisme amb què els jueus van ser humiliats («El sabó i el sabó d'afaitar ja no s'expediran ni es vendran a jueus»), aïllats, privats de drets («Els metges jueus ja no poden exercir»), despossesits, morts de gana («S'interromp el subministrament als jueus de carn, productes carnis i altres aliments assignats»). Les plaques mostren als transeünts